

**Prof. Dr. Leyla KARAHAN Armağanı, Akçağ Yay., Ankara, 2013;
s.259-281.**

Kazak Türkçesinde Enklitikler (Enclitics in Kazakh Turkish)

Nergis BİRAY¹

ÖZET

Yazıda Türkçedeki enklitikler üzerine yapılan çalışmalar ve ileri sürülen görüşler doğrultusunda Kazak Türkçesindeki bazı dil birliklerinin kullanım ve işlevleri incelenmiştir. Farklı görüşler değerlendirilerek bu yapıların enklitik olup olmadıkları gözden geçirilmiş ve sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, klitik, enklitik, Kazak Türkçesi, pekiştirme.

ABSTRACT

In this article, the functions and usage of some unities of the language in Kazakh Turkish, in terms of the studies and new opinions on enclitics in Turkish are analysed. Different arguments are evaluated and it is overviewed whether these structures are enclitics or not and being attempted to reach a conclusion.

Key Words: Turkish, clitic, enclitic, Kazakh Turkish, emphatic.

Türkçe söz diziminde, farklı açılardan ama doğrudan anlamı etkileyen, söz dizimine anlamca katılan dil birimleri de vardır. Bu tür dil birimleri genellikle pekiştirme, kuvvetlendirme ve vurgulama gibi işlevlerle bazen öğelerin arasında bazen başında bazen de sonunda yer alarak cümlenin öğelerini vurgularlar. Zarf veya edatlara benzemeyen bu dil birimleri, Korkmaz ve Ergin tarafından edatların ‘kuvvetlendirme edatları’ grubunda ele alınsalar da “...kuvvetlendirme fonksiyonu daha belirgindir.” (Ergin, 1988:344) , “...bağlama görevleri yanında sonuna geldiği dil birliklerine dikkati çekme, kuvvetlendirme, belirtme işlevi de katan edatlardır.”(Korkmaz, 1992:122) şeklinde ayrı bir işlevleri olduğu belirtilerek tanımlanmışlardır. Bu dil birimleri, Prof. Dr. Leyla Karahan’ın da belirttiği gibi vurgulama / kuvvetlendirme veya kısmen bağlama işlevleriyle en fazla bağlaç / bağlama edatı türünün özelliklerini taşımaktadır (2009).

Enklitik terimi “*Kendisinden önce gelen sözcük ile birleşip bir sözcük gibi okunan sözcük veya ek*” şeklinde tarif edilmektedir (Redhouse Sözlüğü, 1990: 313). Crystal, enklitikleri “*fonolojik olarak başka bir kelimeye bağlı, ancak gramer bakımından bağımsız olan biçim birimler, klitik terimiyle karşılanır.*” şeklinde tanımlar (1994: 57). İnternette erişimi mümkün olan ‘Glossary of Linguistic Terms’ adlı sözlükte “*bu dil birimleri sözlük anlamından çok gramatik anlama sahiptirler, sözcük olmalarına rağmen sözdizimsel anlama sahip bir morfemdirler fakat fonolojik olarak diğer bir kelimeye bağlıdırlar*” ifadeleriyle özellikleri de sıralanarak tanımlanmaktadır. (<http://www.sil.org/linguistics/GlossaryOfLinguisticTerms/WhatIsAnEnclitic.htm> 29.12.2011). Marcel Erdal, enklitikleri geniş şekilde ele aldığı ‘*Clitics in Turkish*’ adlı eserinde klitiklerin ek ve kelimededen farklı olan yönlerini inceler (2000: 41–48).

¹ Yrd. Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edb. Fk. Türk Dili ve Edb. Böl. nergisb@gmail.com

Berke Vardar, enklitikler için “sonaşığınak” terimini teklif ederek bu yapılara “Vurgudan yoksun olan ve kendisinden önceki sözcükle birlikte bir vurgu birimi oluşturan “öge”” der. (2002: 178). Ahat Üstüner, bu tür pekiştirme bildiren edatları ‘ek-edat’ olarak isimlendirir, dört türü olduğundan bahseder (+-IA, +-A, +-çI, -dI, +-mA, +-ok/+ök). Günümüz lehçelerinde ve ağızlarında da bu ek-edatların sık sık kullanıldığını belirtir (2003: 214–219). Yıldız Kocasavaş, bu ek-edatlardan “la” üzerinde durur, “şaşkınlık, hitap, kuvvetlendirme ve benzeri fonksiyonlarda sona gelen bir edat olduğunu” ifade eder. “çI/çİ, mu/mü, gu/gü, da/de”nin de aslında tek şekilli birer edat olduklarını, birlikte kullanıldıkları kelimelerin etkisiyle kalın ve ince ünlülü şekilleri bulunan birer ek görüntüsüne büründüklerini belirtir. (2003:2–3) M. Vefa Nalbant, “Türkçe Enklitik Edatı LA” adlı bildirisinde ‘enklitik’i “Türkçenin yazılı ilk eserlerinden başlamak üzere anlamı kuvvetlendiren, pekiştiren ve yapıca ekleşme özelliği gösteren birtakım edatlara rastlamak mümkün olmuştur” diye tanımlamaktadır (2004: 2157). Marcel Erdal, klitikleri “Bağımsız bir sözcükle morfolojik değil fonolojik bir birim teşkil eden mana taşıyıcısı bir varlık” şeklinde tarif ederken Ahmet Bican Ercilasun “kelimeyle ek arasında davranış gösteren bir parça” olarak tanımlar (2008: 40–41). Enklitikler, sonuna geldikleri kelimenin ses yapısına göre değişiklik gösterebilmekte, bu özellikleriyle de isim çekim eklerine benzemektedirler.

Bu dil birimleri için araştırmacılar tarafından ‘ek’ (Arat), ‘te’kit’ (Çağatay), ‘zarf eki’ (Önler), ‘ek-edat’ (Üstüner), ‘sona gelen edat’ (Kocasavaş), ‘edat’ (Kaşgarlı), ‘enklitik, edat, ek-edat’ (Nalbant) terimlerinin kullanıldığını belirten Prof. Dr. Ercilasun, makalesinde ‘enklitik’ terimi yerine ‘eklenti’nin teklif edilebileceğini ama şimdilik ‘enklitik’i kullanacağını belirtir (2008: 40). Bu yazıda da aynı terim kullanılacaktır.

Marcel Erdal, Türkiye Türkçesindeki enklitikleri altı maddede ele alır:

1. Zaman bildiren: (y)ken.
2. Son takı olan : (y)A ve Dır.
3. İki epistemik parçacık: (y)mış ve Dır.
4. Dikkat çekici unsurlar: mI (soru), DA, Dır, (y)sA.
5. Zamir özneler: (y)Im, sIn, (y)Iz, sInIz
6. Bildirme formu: (y)dI+, (y)sA+” (Ercilasun, 2008: 42).

Kazak gramerlerinde ‘enklitik’ adını verebileceğimiz yapılar ‘edat (şılav/sılav)’ların alt grubunda ele alınmakta ve bu gruba ‘demevlikler’ adı verilmektedir. Demevliklerin Kazak Türkçesindeki kullanımları, cümle içindeki yerleri ve işlevleri üzerinde çalışmalar yapan Kazak dil bilimcileri, bu yapıların edat olup olmadıkları konusunda farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu farklı görüşleri aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

Qazaq Tiliniñ Grammatikası adlı eserde bu dil birimleri konusunda verilen bilgilere göre ‘demevlikler’ kelimeleri ve cümleleri bağlamak için değil, bağlanmış kelimelere anlam yüklemek, anlamı kuvvetlendirmek veya sınırlamak, soru anlamı eklemek için kullanılmaktadır. Verilen bilgiye göre ‘calğavlıq’ ve ‘septevlik’ler bağlama göreviyle hal eklerine, ‘demevlikler’ ise kelime yapan eklere benzemektedir. Demevlikler bazen bağlama işleviyle de kullanılır; ‘tek, calğız, -aq’ gibi demevlikler kelime ve cümleler arasındaki ilişkiyi göstermek için de kullanılırlar. Bunu sentaks görevi olarak değil anlam olarak yaparlar. Demevliklerin farklı anlamları vardır. Cümleler arasındaki mantık ve vurguyla da yakından ilgilidirler. Kelime ve kelime grubunun anlamını açıklayabildikleri gibi cümlenin de anlamını açıklayabilirler, farklılık katabilirler, hareketlilik verebilirler. Bu kullanımları onları ‘arabulucu’ konumuna taşır.

Qazaq Tiliniñ Grammatikası’ndaki gruplandırma şu şekildedir:

1. Suravlıq (Soru) Demevlikler: ma, me (ba, be, pa, pe), -şe.
2. Küşeytiiv (Kuvvetlendirme), Daralav (Bölme) Demevlikleri: da/de, (ta/te), -aq, üsirese, bolsa.
3. Tecev (Sınırlandırma) Demevlikleri: ğana, tek.
4. Qarsı qoyuv (Zıt anlamlı), salıstruv (Karşılaştırma) Demevlikleri: tügil, tursın, turmaq, qurılım.
5. Gönül durumunu bildiren demevlikler: -ay, -av.
6. Modal’dıq (modal olan) Demevlikler: ğoy, ekeş, -mıs” (QTG-I, 1967: 235).

Qazaq Grammatikası’ndaki sınıflandırma ise, üstte bahsettiğimiz eserdekinden bazı farklarla ayrılmaktadır. Bu eserde “Edat gibi kullanılan kelimelere farklı gramer anlamı ve renk katan kelimelerdir.” şeklinde tanımlanan demevlikler şu gruplara ayrılmıştır:

1. Suravlıq (Soru) Demevlikler: ma/me, ba/be, pa/pe, şe.

2. *Küşeytpeli/Küşeytkiş (Kuvvetlendirme) Demevlikler: -aq, -ay, -av, üsirese, da/de, ta/te.*
3. *Şektev/Tecev (Ölçme-Sınırlandırma) Demevlikler: ğana (qana), tek, -aq.*
4. *Bolcaldıq (Tahmin) Demevlikler: -mıs/-mis, -av.*
5. *Bolımsızdıq (Olumsuzluk), qarısı mändi (Zıt anlamlı), salıstıruv (Karşılaştırma) mağınasındağı deme vlikler: tügil, turmaq, tursın, qurılı m.*
6. *Naqtılav (Kesinlik) mändi (anlamlı) deme vlikler: qoy/ğoy, -dı/-di, -tı/-ti.*
7. *Qomsınuv mändi (şüphe/beğenmeme anlamlı) deme vlikler: ekeş” (QG, 2002: 562).*

Qazaq Tili – Morfologiya adlı eserde “demevlikler” beş gruba ayrılmıştır, yukarıdaki sınıflandırmalardan farklı olarak bu eserde ‘*modaldıq deme vlik*’lerden söz edilmemektedir (QT-M, 1989:103–104).

Türk lehçelerini karşılaştırmalı olarak inceleyen *Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası*’nda deme vliklerin kelimelelere eklenerek ek bir anlam verdiği hâlbuki başlangıçta kendilerine ait bir anlamlarının olduğu belirtilir. Bu dil birimleri zamanla yardımcı kelime olarak kullanılmışlardır. Deme vliklerin birçoğunun yapısı ve işlevleri birbiriyle benzer, ortaktır. Demek ki ilk şekilleriyle düşünüldüğünde bütün Türk lehçelerinde ortak olmalıdırlar (Nurmahanova, 1971:137–138).

Kazak Türkçesinde kullanılan deme vlikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Soru Deme vlikleri:

a. ma, me / ba, be / pa, pe

Kazak Türkçesinde soru ekinin geniş ünlülü olan ma/me; ba/be; pa/pe şekli, asıl kelimeyle yardımcı kelime arasında kullanılır.

Bir sordı bir sorğa qosqanda ıris tuva ma eken) (QG, 2002: 562) (Bir bahtsızlığı bir bahtsızlığa eklediğinde bereket doğar mıymış?)

b. -mı, -mi / -bı, -bi / -pı, -pi

Hacıeminoğlu, mı/mi/mu/mü’nün Eski Türkçeden beri var olduğunu isim ve fiillerden sonra gelen bir ek olduğunu ifade eder (1992:275). Karaağaç, mI, mU’yu “Ünlem Edatlarının” “Soru Edatları” grubunda değerlendirir (2009:169).

Kazak Türkçesinde kullanımı azdır. Biraz daha arkaik şekil olarak görülür. Yüklem görevinde iken II. şahıs ekiyle kelime kökü arasında kullanılır. Kelimeye bitişik yazılır.

Äveli öziñ qaruvıñ qaytarlıq qartayuvğa cetemiñ, coq pa? (QG, 2002: 562) (Öncelikle sen yaşlandığında ihtiyaçlarını görecek güce sahip olabilecek misin, olamayacak mısın?)

c. şe

Bu soru eki, isimler, zarflar ve fillerle rahatça birleşerek kullanılmaktadır. Soru anlamı vermesi yanında soruyu pekiştirir.

Bozbalalar nege öleñ aytadı? – Qızdar şe? (QG, 2002: 562) (Delikanlılar niçin şiir söyler? Ya kızlar?)

Al, pendeni pende jutatsa şe? (TDTEA, 28: 272) (İnsanı insan yutar mı ki?)

2. Kuvvetlendirme/ Pekiştirme Deme vlikleri:

a. -aq

Eski Türkçe’de ok/ök şeklinde gördüğümüz bu enklitik, Kazak Türkçesinde tek şekilli olarak (–aq) karşımıza çıkmaktadır.² Eklendiği kelimeyle ek-edat arasına çizgi konularak yazılır. Genellikle isimlere ve zarflara eklenir. İşlevi, kuvvetlendirme, pekiştirme yapmak ve bir düşünceyi açıklamaktır.

Küşti-aq eken, carıqtıq (Carokov) (QG, 2002:563) (Aydınlık, çok güçlüymüş.)

Aşağıdaki enklitikler için gönül durumunu bildiren deme vlikler de denir:

² Ok/ök için bkz. Martti RÄSÄNEN, *Materialen zur Morphologie der Turkischen Sprachen*, Helsinki, 1957, s.248; Annamaria v. GABAIN, *Eski Türkçenin Grameri*, (çez. Mehmet AKALIN), Ankara, 1988, s. 105; Zeynep KORKMAZ, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s.122; Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, 1992, s.252, Z. Korkmaz, “Türkçede ok/ök Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.I. Ankara, 1995, s. 99; Mustafa ÖNER, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara, 1998, s.245–246; Nergis BİRAY, “Kazak Türkçesinde Sınırlandırma İşlevli Dil Birlikleri Üzerine gana, qana, tek, -aq”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c.5, s. 4 (Aralık, 2008), s.48–83; Erdal ŞAHİN, “Tatar Türkçesinde uk/ük Kuvvetlendirme Edatı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran 2009, sayı: 180; vs.

b. -av / -ev

İsim, fiil ve ünlemlerle birleşip cümleye sevinme, üzülme, incinme, pişman olma anlamları katar.

Qalay aparamız, qarağım-av, bizdiñ qolımızdan ne keledi. (QG, 2002: 562) (Nasil götürürüz ah evladım, elimizden ne gelir.)

c. -ay

İnsanın duygularını, gönül durumunu bildirir. Genellikle acıma ve şaşırma anlamı verir. İsim ve sıfatlara eklenir.

Talaspı, canım-ay, qolıñnan kelmeske. (QG, 2002: 562) (Telaş etme, ah canım, elinden gelmeyecek iş için.)

Kazak gramerlerinde bu grupta adı geçen “äsirese” demevliğini Karaağaç “öncelik sonralık ilişkisi sağlayan edatlar” grubuna sokar (2009: 169). ‘Äsirese’, enklitik özelliği göstermediği için burada incelemeye alınmayacaktır.

e. da / de; ta/te

Muharrem Ergin, da/de edatının ma/me’nin yeni şeklinden ibaret olduğunu belirtir. m’den d’ye geçmenin bir benzeşme veya analogik bir tesir olduğunu, belki ‘dahi’nin başındaki d’nin tesiriyle olduğunu vurgular (1988: 339). Necmettin Hacıeminoğlu, da / de edatının, Eski Türkçedeki ma/me ve ok/ök edatları gibi “bağlama, sıralama, belirtme ve bilhassa kuvvetlendirme işlevinde kullanılan Batı Türkçesine ait bir edat olduğunu, yaygın kullanıldığını” belirtir. Edatın kuvvetlendirme işlevi üzerinde durarak diğer işlevlerini de sıralar (1992: 220). Talat Tekin, ‘da/de bağlayıcısı’nın daki’dan geldiğini öne sürer (1958: 277). Milan Adamoviç, da/de’nin kökenini ‘yıtı’ olarak gösterir ve bu edatın ‘tağı’ ve ‘dağı’ ile aynı dönemlerde kullanıldığını söyler. Eski Türkçe yazıtlarda ‘yıtı’nın geçmediğini ama yerine ‘yme’nin kullanıldığını da belirtir (2006:178–179).

Kazak Türkçesinde bu 'demevlik'in eklendiği kelimeyi güçlendirdiği ifade edilmektedir.

Bağıñ öskense, tileviñdi el de tileydi, öziñ de tileysiñ. (QG, 2002:563) (Talih gülene kadar dileğini el de diler, sen de dilersin.)

f. tağı, tağı da / dağı, -dağı³

Kazak gramerlerinde verilmese bile metinlerden tesbit ettiğimiz, sıkça da kullanılan ‘tağı / dağı’ edatı üzerinde de değerlendirme yapmak gereklidir. Kuvvetlendirme işlevi düşünülerek bu edat da bu gruba yerleştirildi.

Talat Tekin, makalesinde “daki edatı”nın şivemizde üç ayrı gelişme gösterdiğini söyler: “1. dağı > dağı; 2. dağı > dağı > dahi; 3. dağı > dağ > *dağ > da” (1958: 277). Hacıeminoğlu, “dağı / dağı / dağı (bk. tağı)” Eski Türkçeden itibaren günümüze kadar kullanılagelen bu edatın hem bağlama hem de kuvvetlendirme edatı olduğunu belirtir (1992: 138 / 195). Karaağaç, “tağı”yı bağlama edatlarının “karşılaştırma-denkleştirme ilişkisi sağlayan edatlar” grubuna dâhil eder (2009: 162–167). Adamoviç, ‘tağı / dağı’nın da/de ile aynı dönemlerde kullanıldığını ifade eder (2006:178–179).

Kazak Türkçesi metinlerinde hem d-‘li hem de t-‘li şekilleri kullanılmaktadır. Özellikle d-‘li şekiller kelimeyle aralarına çizgi konularak yazılmaktadır. Bu, ekleşme sürecini de göstermektedir.

Birazdan keyin biydiñ nazarı tağı da Şönşiktiñ kök abrasına avdı. (TDTEA, 28: 279) (Bir müddet sonra beyin bakışları da Şönşik’in mavi arabasına çevrildi.)

Apa nan dep quñıldadım men-dağı. (TDTEA, 28: 295) (Anne ekmek deyip ben de inledim.)

Onısı ne tağı da?! (TDTEA, 28: 308) (O da ne öyle?!)

³ Bkz. Talat TEKİN, “da/de Bağlayıcısının Türeyişi”, Türk Dili ve Edabiyatı Dergisi, Mart, 1958, c. VII, s. 276–277; Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, İstanbul,1992, s.238–240, Milan ADAMOVIÇ, Da / De İlgecinin Kaynağı, (Çev. Aziz MERHAN), Türk Dili, 2006, Issue:650, vol. O, sayı:6, pp. 175–181; vs.

g. *şı, şı*

çI'nın Eski Türkçeden itibaren Türk dilinin dönemleri ve lehçelerindeki kullanımını inceleyen Sema Barutçu Özönder, çI>şI'yı enklitik olarak değerlendirmektedir (2001: 75–86).

Kazak Türkçesi gramerlerinde -şI demevlikler içinde ele alınmamakta, emir, şart ve maksat ifadeli gelecek zaman çekimlerinde incelenmektedir. Emir çekiminin üç şahsında söyleyicinin, yaptığı işi yerine getirmesi hakkında kendinden, dinleyiciden ve başkalarından bir konuda nezaket içinde bir dilekte, ricada bulunduğunu gösterir. (*aytatın-şı, ayt-şı, aytñıdar-şı, aytñız-şı, aytısın-şı*) (QG, 2002: 514)

-şI, -sa, -se şart ekine de düzenli bir şekilde eklenir. Bu tür cümlelerde şart anlamından çok, niyet ve dilek anlamı vardır. (*men barsam-şı, sen barsañ-şı, sender barsañdar-şı, siz barsañız-şı, sizder barsañızdar-şı, ol barsa-şı, sizder basañızdar-şı, ol barsa-şı, olar barsa-şı*) (QG, 2002: 514)

Niyet/maksat ifadeli gelecek zaman çekiminde de kullanılan ekin bir anlamı yoktur. Görevi vardır. Eklendiği isim-fiil ekini hareket isminden farklı bir anlama sokar. (*men barmaq-pın / men barmaq-şI-min*) (QG, 2002:534)

Eginnñ boları boldı ğoy, onan da şöpti aytsañşI (QG, 2002: 514) (Ekin olacağı kadar oldu, otlar nasıl söylesene).

TursañşI, avırıp catırsıñ ba? (QG,2002: 514) (Kalksana, hastalandın mı yoksa?)

3. Ölçme- Sınırlandırma Demevlikleri:

a. *ğana / qana*⁴

Özellikle 'qaydan, nege, qanday' soru zamirlerinden sonra ardından geldiği söze fikir kısıntısı, pişman olma anlamı katar. Anlamı güçlendirir.

Dildanı ayırıp köşirip cibermey, nege aldım, nege ğana Äygerimdi aldım?! (QG, 2002: 563) (Dilda'yı ayırıp göçürmeden niçin aldım, niçin niçin Aygerim'i aldım?!)

b. *tek, tek ğana / qana*

'tek' ile 'ğana'nın birlikte kullanıldığı örneklerde sınırlama işlevi daha ön plandadır. 'tek' yalnız kullanıldığında kelimedden önce gelmekte, önünde yer aldığı kelimeyi vurgulamaktadır. "tek...ğana"yı enklitiklere dahil etmek mümkündür, ama "tek" edatı yalnız başına kullanılıyorken enklitiklerin dışında değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Qazaq дәstürі tek ata-ananıñ ğana emes, calpı adamdı sıylavğa bavlıydı. (QG, 2002: 563) (Kazak geleneği sadece anne babanın değil genel olarak insanlara hürmet etmeye bağlıydı.)

c. *-aq*

Kuvvetlendirme ve sınırlandırma işleviyle kullanılır.

Men tentek pe, tübinde kim cazalı. Qayğını ciberüvşi özi-aq sınar. (QG, 2002: 562) (Ben yaramaz mıyım, aslında kim cezalı. Kaygılandırmaya çalışan sadece kendini sınar.)

4. Tahmin Demevlikleri:

a. *-mıs/-mis*

Qazaq Grammatikası adlı esere göre "bolcaldıq demevlik (tahmin bildiren demevlik)'ler içinde adı geçen '-mıs', Qazaq Tiliniñ Grammatikası'nda 'modaldıq demevlikler' içinde ele alınmaktadır. Ekleştiği için enklitik olarak alınmasının daha uygun olduğu düşüncesindeyim. Cümlede dile getirilen fikre söyleyenin öznellik ilgisini katan bir sözdür. Söyleyicinin fikrine katılmayıp ona inanılmayacağını, gerçeğe uygun olmadığını bildirir. Konuşanın ortaya atılan fikre şüpheyle yaklaştığı, inanmadığı anlamını vurgulayan bir enklitiktir. Bunun yanında cümlelerin sonunda kullanılarak yüklem anlamına tahmin de katar.

⁴ Bkz. ÖZTÜRK, Rıdvan (2007). "Özbek Türkçesinde Gına Morfemi, IV. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., s.1440-1447; ALKAYA, Ercan, (2008) "Eski Türkçe -qıña Ekinin Türk Lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine", *Turkish Studies Volume 3/4 Summer 2008, s.43–72*; Ankara. BİRAY, Nergis (2008). "Kazak Türkçesinde Sınırlandırma İşlevli Dil Birlikleri Üzerine: gana, qana, tek, -aq", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Aralık, cilt:5, Sayı:8, s.48–83*; ŞAHİN, Erdal (2009). "Tatar Türkçesinde uk/ük Kuvvetlendirme Edatı", *Türk Dünyası Araştırmaları, Haziran – Sayı:180, s.203–215, vs.*

Qolınan taradı-mıs saylaw-siyaz. (Eliyle oy vermiş güya.) (QTG-I 1967, 239- 240).

b. —av

—av, tahmini gelecek zaman ifadesi veren —A / -y ekinden sonra kullanıldığında bu anlamı daha vurgulu şekilde ortaya çıkarır.

Cıynalğan halıq asını tileydi-av deymın. (QG, 2002: 562) (Toplanan halk aşını istiyor olabilir, diyorum.)

5. *Olumsuzluk, Zıt Anlamlılık, Karşılaştırma Demevlikleri* adıyla verilen grupta yer alan dil birlikleri isim, zarf ve fiillerle birleşerek tahmin, karşı koyma anlamı bildirirler. Bu dil birlikleri, enklitik özelliğine sahip olmadığı için bu yazıda değerlendirmeye alınmayacaktır.

6. Kesinlik Anlamı Katan Demevlikler:

Genellikle söyleyicinin fikrini doğrulamak amacıyla kullanılan ve yüklemden sonra gelen *ğoy/qoy* demevliği enklitikten çok modallarla benzeşmektedir. Kazak gramerlerinde bu grupta ele alındığı için adından bahsedilen ‘*ğoy*’ burada incelemeye alınmayacaktır.

a. -di, -di, -ti, -ti

Bildirme, pekiştirme, kuvvetlendirme eki olarak bilinir. Kazak Türkçesinde cümlelerin sonuna gelmekte, yüklem olan kelimeyle arasına çizgi konularak yazılmakta, pekiştirme işleviyle kullanılmaktadır. Genellikle isimden oluşan yüklemle kullanılan ‘-DI’, ‘edgü-ti, katıg-dı’ yapılarında karşımıza çıkan enklitik olabilir.

Aqılsız dostan aqıldı duşpan artıq-tı. (QG, 2002: 563) (Akıllı düşman, akılsız dosttan daha iyidir.)

Bodannıñ esigi işten cabıq-tı. (QG, 2002:563) (Bodan’ın kapısı içeriden sınıksı kapalıydı.)

Ol zamanda ğarışımız tap bügingidey şeksiz emes, -bar – joğı üş kabat elemnen ğana turatın-dı. (TDTEA, 28: 299) (O zaman evrenimiz tıpkı bugünkü gibi sınırsız değil, varı yoğun sadece üç kat âlemden oluşuyor.)

b. -tur

Bildirme, pekiştirme, kuvvetlendirme eki olarak bildiğimiz *tur < tur-ur*’dan kısalmıştır. Süreklilik ifadesi veren bu fiil, ‘tur’ şekliyle kullanıldığında süreklilik ifadesini kaybetmekte, bildirme işlevini yerine getirerek anlamı daha da pekiştirmektedir. Ekleşmeye başlaması ve işlevi enklitikler arasında değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Akkula özgeşelik kalpında tur. (TDTEA, 28: 63) (Akkula farklı bir şekildedir.)

Jüregim tuvlap tur ereñ. (TDTEA, 28: 241) (Yüreğim merakla dolu.)

7. *Şüphe, Beğenmeme Anlamlı Demevlikler* içinde verilen ‘*ekeş*’, ardına eklendiği kelimeye beğenmeme, küçük görme anlamı katmakta, genellikle isimlerden sonra gelmektedir. Enklitik özelliği taşımadığı için burada değil modallarla ilgili olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.

Kazak Türkçesi gramerlerinde ‘*demevlikler*’ adıyla ele alınan yapıların bir kısmının enklitiklerle ilgili özellikleri taşımadığı ama büyük kısmının bu özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Bu dil yapılarını kullandıkları yerler ve işlevleri ile ele almak değerlendirmemiz konusunda bize ışık tutacaktır. Yukarıda sözünü ettiğimiz ve enklitik olduğunu düşündüğümüz dil birimlerini Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun’un kurmuş olduğu “*Türkçede bir pekiştirme enklitiği teorisi*”nde (2008: 43) sıraladığı on bir özelliğe göre ele alacağız. Buradaki maddeler dışında bir özellik olması halinde onu da ilave edeceğiz.

1. Pekiştirme enklitikleri kelime türü ayırt etmez; her türdeki kelimedenden sonra gelebilir.

1.1. İsimden sonra / önce:

* *Aydar ğana maquldadı.* (QT-M, 1989: 106) (Sadece Aydar kabul etti.)

* *Aydos tağı birevdiñ calğızı edi.* (KHEA, 2008: 91) (Aydos da birinin tek evladıydı.)

* Ceñeşe-ay, köziñ tip-tik, söziñ aptıq, (HM, 2003:179) (Ey yenge, gözün dimdik, sözün ardına,

* Qıdır darıp el bolıp, (Başına devlet başı konup ülke olup,
Näsili qaldı zamanğa-ay. (AB, 1993: 30) Nesli zamana yayıldı ya.)

* -Sodan ba, bolmasa tegi cüyrik pe, äytevir boz at bastırmalatıp cetip kelip, Kökserektiñ cotasına ceñil ağaş sart etip tiyip qaldı. (MÄ, 1997: 76) (-Ondan mı, olmasa acaba yüğrük mü, her nasılsa boz at çok hızla koşup ulaşmış, Kökserek'in tepesine hafif bir dal şak diye düştü.)

* -Cavmısıñdar, dospısıñdar! (QT-M, 1989: 109) (Düşman mısınız, dost musunuz?)

* Biyler şe? Biydiñ bəri cemtik emes pe? (QG, 2002: 562) (Beyler mi? Kadıların hepsi leş değil mi?)

* Bağıñ öskenşe, tileviñdi el de tileydi, öziñ de tileysiñ... (QG, 2002:563) (Bağın yetişene kadar dileğini el de diler, sen de dilersin...)

1.2. Sıfattan sonra:

1.2.a. Niteleme sıfatlarından sonra:

* Ädemi ğana üy eken. (QT-M, 1989: 106) (Sadece güzel bir evmiş.)

* Betiñde azğantay ğana qurım belgisi bar. (QQT-CC, 1997: 210) (Yüzünde sadece azıcık kurum (is) izi var.)

1.2.b. Sayı sıfatlarından sonra:

* Sabaqqa tört-aq bala dayındalıptı. (QT-OA, 2004: 111) (Derse sadece dört çocuk hazırlanmış.)

* Küni boyı cürgenderi – toğız-aq kilometr. (QT-M, 1989: 104) (Gün boyu yürüdükleri yer, sadece dokuz kilometre.)

1.3. Zamirden sonra:

1.3.a. Şahıs zamirlerinden sonra:

* -Senen aq kördim av körerimdi. (QQT-CC, 1997: 210) (-Senden de gördüm ya göreceğimi.)

* Sen şe? (QQT-CC, 1997: 210) (Sen mi?)

* Tınıştıqtı buzıp cav tiyse, (Barışı bozup düşman saldırırsa,
Cavğa biz de tiyemiz. (QG, 2002: 562) Biz de düşmana saldırırız.)

1.3.b. İşaret zamirlerinden sonra:

* Ostı-aq qorlap tübime cetetin boldı-av. (QQT-CC, 1997: 210) (Bu da horlayıp kökümü kazıdı ya.)

* Qatpa üşin bul da qolaylı. (QQT-CC, 1997: 209) (Katpa için bu da uygun.)

* Endi, ätteñ düniye, sonı ğana bir qolğa berse-av! - dep ... (QT-M, 1989: 80) ("Şimdi, ah dünya, sadece onu bir ele alsa ya! diye...)

* Alayın minasin ba, anasin ba? (QÄ, 2005: 175) Alayım şunu mu, bunu mu?)

1.3.c. Dönüşlülük zamirinden sonra:

* -Coq. Özderiñe şe?

- Coq... (QT-M, 1989:104) (-Yok. Size mi? // - Yok...)

1.4. Zarftan sonra :

1.4.a. Zaman zarflarından sonra:

* Men äli de sol pikirdemin. (HM, 2003: 150) (Ben hala da aynı fikirdeyim.)

* Üş-tört künnen beri qaray ayıqpağan şınıltır ayaz bugün de sıqırlap bilinip tur. (MÄ, 1997: 101) (Üç dört günden beri hiç hafiflemeyen kuru ayaz bugün de (insanın) içine işliyor.)

* Sonan endi tağı qar cavıp qalmay turıp, izinen, betinen Kökserekti tanıp aluv kerek. (MÄ, 1997: 77) (Bu yüzden şimdi de kar yağmadan ardından yüzüne bakıp Kökserek'i tanımak gerek.)

1.4.b. Durum zarflarından sonra:

* -Ah, -dedi Qatpa meni körip, - kelip-aq qalğan ekensiñder ğoy. (QQT-CC, 1997: 210) (Katpa: -Ah, beni görüp de gelip kaldınız herhalde, dedi.)

* Solay-av deymen. (QT-M, 1989: 110)(Öyle de diyorum.)

* -Apır-ay, Bötes-ay, sen de osınday ma ediñ? (QQT-CC, 1997: 210) (-Pirim ey, Bötes ay, sen de böyle miydin?)

* - Bile almay aq qoydım. (QQT-CC, 1997: 210) (Bilemeyip de kaldım. / Hiç bilemedim.)

* *Osılay saq-aq otuğan sıyaqtı edim. (QQT-CC, 1997: 209)* (Böyle daha dikkatli oturmuş gibiydim.)

1.4.c. Belirsizlik zarflarından sonra:

* -Amantay öz oyun Qayırga aldaqaşan-aq aytıp qoyğan ğoy. (QQT-CC, 1997: 210) (-Amantay fikrini Kayır'a çoktan söylemiş ya.)

1.4.d. Soru zarflarından sonra:

* *Dıldanı ayırıp köşirip cibermey, nege aldım, nege ğana Äygerimdi aldım?! (QG, 2002: 563)* (Dilda'yı ayırıp da başka yere taşımadan niçin aldım, sadece niçin Aygerim'i aldım.)

1.5. Edattan sonra :

Son çekim edatlarından sonra gelmektedir.

* Sol üşin-aq Raqımbay ulığınıñ qasiyetin uğıp qadırley bileidi. (Müsirepov) (QG, 2002: 563) (Bunun için ise büyüğü Rakımbay'ın haysiyetini anlayıp hürmetleyebilir.)

1.6. Fiilden sonra :

* *Eki-üş kün qıynalıp, cettik-av. (QQT-CC, 1997: 210)* (İki üç gün zorlanıp ulaştık ya.)

* *-Tüsiñ buzılıp tur ğoy. (QQT-CC, 1997: 210)* (Rengin kaçmıştır ya.)

* *-Dinşil boldı ma, coq pa? (QQT-CC, 1997: 210)* (Dindar oldu mu, olmadı mı?)

* *- Sendermen söylesüvge bola ma? Elşini öldirmeysiñder me? (QT-M, 1989: 109)* (Sizinle söyleşmek mümkün mü? Elçiyi öldürmeyecek misiniz?)

* *“Qıryssasul ünbiyadan” esitmep pe eñ? (QÄ, 2004: 62)* (Kıyasü'l-enbiya'da okumamış mıydın?)

* *-Şañırağımdı oyıp, ortama tüsirmekpisiñ? (QQT-CC, 1997: 210)* (Ocağımı yıkıp ortaya mı düşürecekisin?)

* *Sol kezde qayıq avdarılıp ketip, üstindegi adamdar suvğa batadı-mıs. (QQT-CC, 1997: 210)* (O anda kayık devrilip içindeki insanlar suda kaybolmuş olmalı.)

* *Ğajaptan keldiñ-dağı sözben ustap. (KHEA, 2008: 104)* (Sözle avlayıp da şahaneliklerden geldin.)

* *Sen üyden şıqsañ, adasıp ketem dep qorqamısıñ? (QG, 2002: 562)* (Sen evden çıkınca kaybolurum diye korkuyor musun?)

* *Päli, däl ayttıñ-av! (QT-OA, 2004:111)* (Aferin, doğru söyledin ya!)

* *Marat corta bilmegensi-di. (QT-OA, 2004:101)* (Marat kasten bilmezlikten geldi.)

2. Pekiştirme enklitiklerinin işlevi tek kelimeyle sınırlı değildir; kelime grupları ve cümleyi de kapsayabilir.

2.1. Kelimeden sonra:

* *Onıñ atı cüyrik-aq eken. (QT-M, 1989: 103)* (Onun atı yüğrük de imiş.)

* *-Sen-aq bara ğoy. (QT-M, 1989: 109)* (Sen de gide dur da.)

* *Solay-av deymın. (QT-M, 1989: 110)* (-Öyle de derim.)

* *Ayta bersem, söz köp-ti, (Söyleyiversem mutlaka söz çok, Düniyeden qaytpay kim ketti? (AB, 1993: 37) Dünyadan dönmeden kim gitti?)*

* *Beli de avırıp baradı. Qalcıramağanda şe? (QT-M, 1989: 106)* (Beli de ağrıyor. Bitkin düşmediğinde de mi?)

2.2. Kelime grubundan önce / sonra:

* *Endi, äteñ düniye, sonı ğana bir qolğa berse-av! - dep cabağısı celingen Beysembay cılıqısı kicindi. (QT-M, 1989: 80)* (Tayları ipe bağlanan at bakıcısı Beysembay, “Şimdi, ah dünya, sadece onu bir ele alsa ya! diye öfkelenildi.)

* *Qızmetin istese de, qaraylasqısı kelmegeni ğoy! (QQT-CC, 1997: 209)* (İşini yapsa da, destek olası gelmemiş ya.)

* *Ol usqurlığımen qaşıp ta qutılmaydı, qazdarday töbelespeydi de. (HM, 97).* (O, hızlılığıyla kaçıp da kurtulmaz, kazlar gibi dövüşmez de.)

* *Sonğı bir-aq soñ qalğan uvaqıtta küşik qasqırlar men qanşıqtardıñ köbi şığıp ketip, eki kök şolaq qana cementti culmalasıp qaldı. (QT-M, 1989: 71)* (Sonraya kalan azıcık zamanda küçük kurtlarla dişilerinin çoğu çıkıp gitti, sadece iki boz kurt leşi parçaladılar.)

- * *Az uvaqıtta kök şolaqtan buvdırağan cüin men tört taban ğana qaldı. (MÄ, 1997: 73) (Azıcık zamanda boz kurttan sadece darmadağın olan yünler ve dört ayak kaldı.)*
- * *-Şın aytıp tur ma, äilde tağı da bir qurğan qaqpını ma? (QQT-CC, 1997: 210) (-Doğru söylüyor mu, ya da kurulmuş bir kapan mı?)*
- * *Alıs bolsa teñizdiñ tuzı-dağı (Uzak olsa denizin tuzu da,
Jaqın bolsa eliniñ muzı-dağı, Yakın olsa ilinin buzu da
Aydoseñ qiyqulap javğa tiyse, Aydos atan bağırip düşmana saldırsa,
Oybaylağan duşpanıñ qızı-dağı. (KHEA, 2008: 92) Feryat etmiş düşmanın kızı da.)*
- * *Süyemin tuvğan tildi, anam tilin, (Severim ana dili, anamım dilini,
Besikte catqanımda-aq bergen bilim. (QG, 2002: 562) Beşikte yatarken bile ilim vereni.)*
- * *Boz at Qozıbay avlına kete barsa da, caqındağı cıqlı avıldıñ bärine qosıp qoyğan tağı bir atı bar-dı. (QT-M, 1989: 114) (Boz at Kozıbay köyüne gitse de, yakınlardaki atlı köylerin hepsine kattığı bir atı da vardı.)*
- * *Qazaq дәstüri tek ata-ananıñ ğana emes, calpı adamdı sıylavğa bavlıydı. (QG, 2002: 563) (Kazak geleneği sadece anne babanın değil genel olarak insanlara hürmet etmeye bağlıydı.)*
- * *Ata-ananıñ tilegi – tek qana bala baqıtı. (QT-OA, 2004: 129) (Anne babanın dileği, sadece evladının bahtlı olmasıdır.)*

2.3. Cümle sonunda:

- a. Cümlenin sonunda geldiğinde de genellikle yüklem anlamını kuvvetlendirir.
- * *Eki-üş kün qıynalıp, cettik-av. (QQT-CC, 1997: 210) (İki üç gün zorlansak da ulaştık ya.)*
- * *Aytqandı tñdamağanı-ay! (QT-OA, 2004: 124) (Söyleyeni dinlemeyişi ya!)*
- * *Ol köp oylağan-dı. (QT-M, 1989: 110) (O çok çok düşünmüş.)*
- * *Tügel bosatsa “aqr zaman” bolıp, tavlardı doptay uşıradı-mıs, sondıqtan da bertinde qazaqtar davıl atın “surapıl” qoygan. (HM, 2003: 37) (Tamamen serbest bıraksa “ahir zaman” olup dağları top gibi uçurur herhalde, bu yüzden de son zamanlarda Kazaklar fırtınanın adını “sert savaş” koymuş.)*
- * *Üş-tört künnen beri qaray ayıqpağan şıñultır ayaz bugün de sıqrlap bilinip tur. (MÄ, 1997: 101) (Üç dört günden beri hiç hafiflemeyen kuru ayaz bugün de (insanın) içine işliyor.)*
- * *Marat corta bilmegensi-di. (QT-OA, 2004: 101) (Marat kasten bilmezlikten geldi.)*
- * *Sen barsañşı. (QG, 2004: 514) (Sen gitsene.)*
- b. Bazı örneklerde ise cümlenin bütününe pekiştirme, soru, kuvvetlendirme, vs. anlamları katmaktadır:
- * *“Köbin alasıñ ba? Azın alasıñ ba?” depti. (QQT, CC, 1997: 208) (Çoğunu mu alırsın, azını mı alırsın?, demiş.)*
- * *Caz köremisiñ, qıs köremisiñ, kündiz köremisiñ, tünde köremisiñ, bastığımız sol bir qalpi. (QT-M, 1989: 109) (Baharda mı görürsün, kışın mı görürsün, gündüz mü görürsün, gece mi görürsün, girdiğimiz bu durumu?)*
- * *-Cavmusıñdar, dospısıñdar! Sendermen söylesüvge bola ma? Elşini öldirmeysiñder me? (QT-M, 1989: 109) (Düşman mısınız, dost musunuz? Sizinle söyleşmek mümkün mü? Elçiyi öldürmez misiniz?)*

3. Pekiştirme enklitikleri ek sırası gözetmez; eklerden önce de sonra da gelebilir.

- * *Äveli öziñ qaruvıñ qaytarlıq qartayuvğa cetemisiñ, coq pa? (QG, 2002: 562) (Önce gücünün dönmeyeceği yaşlılığa ulaşacak mısın, ulamayacak mısın?)*
- * *Ömirdi ökinbestey qılıqpen ötkizipsiñ be? Coq, bolmasa, ne ğıp ötkizgeniñdi öziñ de bilmey qalıpısiñ? (QG, 2002: 562) (Ömrü pişman olmayacak şekilde geçirdin mi? Hayır, yoksa, neler yaşadığını sen de bilmiyor musun?)*
- Asıl kelimeyle yardımcı kelime arasında/ortasında kullanılır:
- Bir sordı bir sorğa qosqanda ırıs tuva ma eken? (QG, 2004: 562) (Bir uğursuzluk bir uğursuzluğa eklendiğinde rızık doğar mıymış?)*
- Tamlamaların arasına girebilir:
- * *Betiñde azğantay ğana qurım belgisi bar. (QQT-CC, 1997: 210) (Yüzünde azıcık da is lekisi var.)*

* *Ädemi ğana üy eken. (QT-M, 1989: 106) (Çok güzel bir evmiş.)*

4. Pekiştirme enklitikleri üst üste gelebilir.

* *Şın ayıtp tur ma, älde tağı da bir qurğan qaqpını ma? (QQT-CC, 1997: 210) (-Doğru söylüyor mu, ya da kurulmuş bir kapan mı?)*

* *Aşı köldiñ soltüstik cağın caylağan bes-altı avıl Kökserekten tağı da köresini kördi. (MÄ, 1997: 69) (Acı gölün kuzey tarafına yerleşen beş altı köy Kökserek'ten göreceğini gördü.)*

* *...jurttıñ beri özderine tayap kalğan şarğa boylı, şoqşa sakaldı, kişkentay ğana kök köz sarı şalğa jamıray köz tiktı (TDTEA, 28: 283)(kiç(ik)+kine< kinye + tay + ğana) (...ordakilerin hepsi kendilerine doğru yaklaşan, uzun boylu, top sakallı, küçük, küçücük gözlü, sarışın ihtiyara hep birlikte bakmaya başladılar.)*

5. Pekiştirme enklitikleri dilin ses özelliklerine uymak zorunda değildir.

Enklitiklerden bir kısmı tek şekillidir. Dilin ses özelliklerine uymazlar. Bazıları kelime sonuna bir çizgi konularak ekleşip kullanılırlar: *-aq, -av, -ay, -mus*. Bir kısmı kelimedden ayrı yazılır ve sadece birkaç örnekte kelimeye ekleşirler: *ğana / qana*. Bir kısmı ise ekleşme temayülü gösterse de kelimedden ayrı yazılır: *şe, tağı /tağı da/ dağı / dağı da, tur*.

* *Sol üşin-aq Raqımbay ulığınıñ qasiyetin uğıp qadirley bileidi. (QG, 2002: 563) (Bunun içinde Rakımbay büyüğünün huyunu anlayıp ona saygı gösterdi.)*

* *Sabaqqa tört-aq bala dayındalıptı. (QT-OA, 2004:111) (Derse sadece dört çocuk hazırlanmış.)*

* *Cıynalğan halıq osını tileydi-av deymın. (QG, 2002: 563) (Toplanan halk onu istiyordu dedim ya.)*

6. Pekiştirme enklitikleri, “pekiştirme” yanında “rica, istek, yalvarma, acıma, hayret, hitap, soru, bağlama, benzerlik” gibi anlam çaraları (nüansları) kazanabilirler.

** *Acıma:*

Talaspa, canım-ay, qoluñnan kelmeske. (QG, 2002: 562) (Telaşlanma, ah canım, elinden gelmeyecek şey için)

** *Açıklama:*

Küşti-aq eken, carıqtıq. (QG, 2002: 562) (Güçlü de imiş, aydınlık)

** *Hayret/Şaşırma:*

Sarı altın, sopı merivert, qarağım-ay. (QG, 2002:) (Sarı altın, saf inci, yavrum hey.)

** *Hitap:*

Talaspa, canım-ay, qoluñnan kelmeske. (QG, 2002: 562) (Ey canım! Elinden gelmeyecek iş için telaşlanma!)

Quday-ay, qayda sol cıldar, (QG, 2002: 563) (Allah'ım! Nerede o yıllar).

** *İncinme / Üzülme:*

Qalay aparamız, qarağım-ay, bizdiñ qolumızdan ne keledi. (QG, 2002: 563) (Nasıl götüreceğiz, ah kara gözlüm, bizim elimizden ne gelir?)

Ay, Mäkiş-ay, öleñim meniñ celge ketip cür ğoy. (QQT-CC,1997: 210) (Ah Mäkiş ah, benim şarkım boşuna gidiyor ya.)

** *İstek:*

Tursañsl, avırıp catırsıñ ba? (QG, 2004:667) (Kalksana, hastalandın mı?)

Eginniñ boları boldı ğoy, onan da şöpti aytsañsl. (QG, 2002: 514) (Ekin olacağı kadar oldu ya, o zaman ottan bahsetsene.)

** *Kesinlik:*

Aqılsız dostan aqıldı duşpan artıq-tı. (QG, 2002: 563) (Akıllı düşman akılsız dosttan daha iyidir.)

Keşegi ötker er Äbiş,

(Dün geçip giden er Ebiş,

Elden bir asqan erek-ti,

Herkesten çok çok farklıydı,

Cüregi cılı, boyı qurış,

Yüreği pamuk, boyu çelik,

Tuvısı cannan bölek-ti. (QG, 2002: 563)Dostları çok benzersizdi.)

** Pekiştirme / Kuvvetlendirme:

Bağın öskense, tileviñdi el de tileydi, öziñ de tileysiñ. (QG, 2002: 563) (Bahtın açılana kadar dileğini el de diler, sen de dilersin.)

Cıynalğan halıq osını tileydi-ay deymın. (QG, 2002: 563) (Toplanan halk onu ister ya derim.)

** Pişman olma:

Dıldanı ayırıp köşirip cibermey, nege aldım, nege ğana Äygerimdi aldım?! (QG, 2002: 563) (Dilda'yı ayırıp da başka yere taşımadan niçin aldım, sadece niçin Aygerim'i aldım.)

** Rica / Yalvarma:

-Ey, Neziyra, beri kelşi. (TDTEA, 28: 291) (Hey, Neziyra, beri bir gelsene.)

Aytı, kane, ne oylağanıñ bar? (TDTEA, 28: 308) (N' olur söylesene, haydi, ne düşünüyorsun?)

** Sınırlandırma:

Qazaq дәstüri tek ata-ananı ğana emes, calpı adamdı sıylavğa bavlıydı. (QG, 2002: 563) (Kazak geleneği sadece anne babanın değil genel olarak insanlara hürmet etmeye bağlıydı.)

Men tentek pe, tübinde kim cazalı. Qayǵını ciberiüvşi özi-aq sına. (QG, 2002: 563) (Ben yaramaz mıyım, sonuçta kim cezalı. Kaygı edip duran sadece kendini sına.)

** Soru:

Bozbalalar nege öleñ aytadı? -Qızdar şe? (QG, 2002: 562) (Delikanlılar niçin şarkı söyler? Ya kızlar?)

-Biyler şe? Biydiñ bəri cemtik emes pe? (QG, 2002: 562) (-Beyler mi? Beylerin hepsi yem değil mi?)

** Şüphe / İnançsızlık:

Cas keliñsek te ol dese canın qoyarğa cer tappaydı-ms. (QG, 2002: 563) (Gencecik gelin de o dese canını vermeye hazır olur mu ki.)

Canınan öte berse, cañağı qarayğan närse iyt bolıp ulığan-ms. (QG, 2002: 563) (Canından vazgeçtiğinde, demin kararıp duran şey it olup ürür mü ki.)

** Tahmin:

Kele me deymın? Bolar ma eken dep (dämelenip edi). (QG, 2002: 562) (Gelir mi diyorum? Olur mu ki deyip (ummuştı.))

Qolınan taraydı-ms saylav-siyaz. (QG, 2002: 563) (Elinden gelir herhalde seçim meçim.)

Seyitte qalağa baradı-ms. (QT-M, 1989: 110) (Seyit de şehre varmış olmalı.)

7. Pekiştirme enklitikleri vurgusuzdurlar.

Enklitiklerin bir kısmı vurgusuzdur. ſI ve mA/bA/pA gibi enklitiklerin kullanımında vurgunun olduğu hissedilmektedir. Yukarıda birçok örnek verildiği için buraya örnek koymaya gerek görülmedi.

9. Pekiştirme enklitikleri kullanılmadıkları zaman, anlamdaki küçük farklılık dışında, “ağırlayıcı”dan çoğunlukla, bir şey eksilmez. (s.43)

Enklitikler, cümleden atıldıklarında sadece küçük bir anlam farklılığı olması dışında cümlenin anlamında bir eksiklik oluşturmazlar.

* *Ol uşqırılığimen qaşıp ta qutılmaydı, qazdarday töbelespeydi de. (HM, 97). (O, hızlılığıyla kaçıp da kurtulmaz, kazlar gibi dövüşmez de.)*

* *Ol uşqırılığimen qaşıp qutılmaydı, qazdarday töbelespeydi. (HM, 97). (O, hızlılığıyla kaçıp kurtulmaz, kazlar gibi dövüşmez.)*

SONUÇ:

Sonuçta şunları söylemek mümkündür.

1. Yukarıda incelenen dil birlikleri için Kazak Türkçesi gramerlerinde “edatlar” içinde değerlendirme yapılmaktadır. Bir bakıma bizdeki “kuvvetlendirme edatları” gibi ele alınmaktadırlar.

2. Bu dil birlikleri bütün kelime türleriyle birleşebilmekte, anlamı genellikle kuvvetlendirip pekiştirmektedir. Bazen de küçük, farklı anlamlar katmaktadır. Küçültme ifadesi, rica, soru, vs.

3. Bu dil birlikleri, sadece kelimeyi değil kelime grubu ve cümleyi de içine alan bir işleve sahiptir.
4. Edat görevinde kullanılsalardı, cümleden çıkarıldıkları zaman anlamda ya bozulma veya eksiklik olması gerekirdi. Ama bu yapılar cümleden çıkarıldığında sadece cümleye kattıkları pekiştirme, vurgulama, sınırlama, vs. gibi küçük anlam ayırt edicilikleri kaybolmaktadır. Cümlede bir bozulma ve eksiklik olmamaktadır.
5. Bu yapıların üst üste gelerek kullanılabilmesi de onların enklitik olabilecekleri fikrini güçlendirmektedir. Bu konuda Räsänen'in verdiği "kişkene ğana / kişkentay ğana" kullanımını da örnek teşkil etmektedir. Sıfat ve zarf olan kelimelerle birlikte kullanıldıklarında veya birleştiklerinde kuvvetlendirme ve pekiştirme anlamı daha çok ortaya çıkmaktadır.
6. Birbirlerinin yerine rahatça kullanılabilmeleri de görüşümüzü güçlendirmektedir.
7. Bu dil birliklerinin bir kısmı vurgusuzdurlar. Vurgu kendilerinden önceki hecededir. Bir kısmında pekiştirme işlevi dolayısıyla vurgu bulunmaktadır.
8. "-mıs", "-dı" ve "-tur" gibi yapılar da ekledikleri kelimelerle aralarına bir çizgi konularak yazılırlar. Kazak Türkçesinde her üçü de zaman eki olma işlevini kaybetmiş, kuvvetlendirme, pekiştirme işleviyle yaşamaktadırlar. Gramerlerde bu yapıların arkaik şekiller olduğu ifade edilmektedir. "-mıs", hiçbir şekilde öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanılmaz. "-dı, -tı" için de aynı durum söz konusudur. Kullanıldıkları cümlelerde sanki birleşik çekimmiş görüntüsü hâkimdir. Ama Kazak Türkçesinde hikâye birleşik zamanının çekimi "edi" ile yapılır. "-tur" isim cümlelerinde pekiştirme yani bildirme görevini yerine getirmektedir. Bu kullanımı da enklitik olabileceğini göstermektedir.
9. Bu dil birliklerinin yerine getirdiği kuvvetlendirme, pekiştirme, sınırlandırma, soru sorma, rica, istek, acıma, karşılaştırma, vs. gibi işlevleri yanında söz dizimi içindeki kullanım ve işlevleri de enklitik olabileceklerini düşündürmektedir.

KISALTMALAR

- AB BAYTURSINULI, Ahmet (1993). *Coqtav*, Almatı.
- HM MUQANOV, Säbit (2003). *Halıq Murası*, Almatı.
- KHEA BOTABAYEVA, Zhanat (2008). *Kazak Halk Edebiyatı Aytısı – Metin – Aktarma – Dizin*, (Dan. Prof. Dr. M. Mehdi ERGÜZEL), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Haziran, Sakarya.
- QÄ QAPASOVA, Baqtıgül (2005). *Qazaq Ädebiyeti – Oquvşı Anıqtaması*, Almatı.
- QG *Qazaq Grammatikası – Fonetika, Söz Jasam, Morfologiya, Sintaksis* (2002)
- QQT-CC TÖLEGENOV, O. (1997). *Qazirgi Qazaq Tili-Cattıǵıvlar Cıynaǵı*, Almatı.
- QTG-I *Qazaq Tiliniñ Grammatikası-I – Morfologiya* (1967)
- QT-M *Qazaq Tili-Morfologiya*. Bkz AXANOV, K; AYĖABILOV, A. (1989)
- QT-OA (2004). *Qazaq Tili – Oquvşı Anıqtaması*, Almatı.
- MÄ Muhtar Äwezov–Seçilmiş Hikayeler. Bkz TAMİR,F.; ARICAN,H.(1997)
- TTSG NURMAHANOVA, Ä. N. (1971). *Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası*. Almatı.

KAYNAKLAR

- AXANOV, K; AYĖABILOV, A. (1989) *Qazaq Tili-Morfologiya*. Almatı.
- ALKAYA, Ercan, (2008) "Eski Türkçe –qıña Ekinin Türk Lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine", *Turkish Studies*, Volume 3/4, Summer, s. 43–78.
- AMANCOLOV,S.; ÄBİLQAYEV,A. (1991) *Qazaq Tili-Sintaksis*. Almatı.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema (2001) Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: çI / çU", *Kök Araştırmalar*. Cilt III, sayı: 2, Güz, s. 75–86.
- BİRAY Nergis (2008). "Kazak Türkçesinde Sınırlandırma İşlevli Dil Birlikleri Üzerine gana, qana, tek, -aq", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c.5, s. 4 (Aralık), s.48–83.
- _____ (2009). "Kazak Türkçesinde Modal Söz (Kelimenin Dokuzuncu Türü mü?)", *Turkish Studies*, Volume 4/3 Spring, s.338–361.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pree-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- CRYSTAL, David (1994). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Blackwell, Oxford.
- ÇAĞATAY, Saadet (1978a) "Türkçede ki < erki". *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, AÜ DTCF Yay. Ankara, s.266–271.
- _____ (1978b) "Kazan Lehçesinde Bazı Te'kitler", *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, AÜ DTCF Yay. Ankara, s.168–175.
- ERCİLASUN, A. B. (Editör) (2007) *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yay. Ankara.

- _____ (2008) "La Enklitiği ve Türkçede Bir Pekiştirme Enklitiği Teorisi". *Dil Araştırmaları*, S.2-Bahar, Ankara, 35–56.
- ERDAL, Marcel (1991) *Old Turkic Word Formation*. C. I,II. Wiesbaden.
- _____ (2000). "Clitics in Turkish", *Studies on Turkish and Turkic Languages, Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics, Lincoln College, Oxford, August 12–14, 1998*. (Edited by Ash Göksel and Celia Kerslake), Wiesbaden, s. 41–48.
- ERGİN, Muharrem (1988). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.
- GABAİN, A.von. (Çev. M. AKALIN)(1988) *Eski Türkçenin Grameri*. TDK Yay. Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992) *Türk Dilinde Edatlar*. MEB Yay. İstanbul.
- XASENOV, Ämedi (2003) *Til Bilimi*. Almatı.
- QADAŞEVA,Q., ERNAZAROVA,Z.Ş., QANAFİYEVA,Q.Q. (2002). *Qazaq Tili*. Almatı.
- QALİYEV,Ğ.; ORALBAYEVA,N.; QASIMOVA,B.; ŞALABAYEV,B.; TÖLEGENOV,O. (1997). *Qazirgi Qazaq Tili*, Almatı.
- KARAAĞAÇ, Günay (2009). "Edat Üzerine Düşünceler", *Gazi Türkiyat*, Güz, sayı:5, s. 157–169.
- KARAHAN, Leyla (2009) "Vurgulama İşlevli Dil Birimleri Üzerine". *İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslar arası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*. (27–28 Ağustos 2007), C.I, İstanbul, s.313–322.
- KARAÖRS, Metin (2005) *Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi*. Akçağ Yay. Ankara.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri-I, Fiil – Basit Çekim* (2006), TDK Yay., Ankara.
- KAŞGARLI, S. Mahmut (2004). "Uygur Türkçesinde la Edatı Üzerine", *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara, s.1731–1735.
- Qazaq SSR Ğılım Akademiyası Til Bilimi İnstitutı (1967). *Qazaq Tiliniñ Grammatkası-I – Morfologiya*. Almatı.
- Qazaq SSR Ğılım Akademiyası Til Men Ädebiyat İnstitutı (1959). *Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*. Almatı.
- Qazaqstan Respublikası Bilim Jäne Ğılım Ministrliği A. BAYtursınılı Atındağı Til Bilimi İnstitutı (2002). *Qazaq Grammatkası – Fonetika, Söz Jasam, Morfologiya, Sintaksis*. Astana.
- Qazaqstan Respublikası Ğılım Jäne Joğarı Bilim Ministrliği Ultıq Ğılım Akademiyası A. Baytursınılı Atındağı Til Bilimi İnstitutı (1999). *Qazaq Tiliniñ Sözdigi*. Almatı.
- KEÑESBAYEV, I. (1977). *Qazaq Tiliniñ Frazеologiyalıq Sözdigi*. Almatı.
- KOCASAVAŞ, Yıldız, (2003). "Çağatay Metinlerinde Görülen LA Hakkında", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 242, Şubat, s. 183–188.
- KOÇ, K.; BAYNİYAZOV, A.; BAŞKAPAN, B. (2003). *Qazaqşa-Türükşe Sözdik*, Türkistan.
- _____; DOĞAN, Oğuz (2004). *Kazak Türkçesi Grameri*. Gazi Kitabevi. Ankara.
- KORKMAZ Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara.
- _____ (1995–1). "Türkçede ok/ök Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar. I*, TDK Yay. Ankara, s. 98–109.
- _____ (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara.
- LESSİNG, Ferdinand D. (1995). *Mongolisch – English Dictionary*, Bloomington- İndiana, 1995. (Türkçe çev.: G. KARAAĞAÇ (2003)., *Moğolca-Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara.)
- NALBANT, Mehmet Vefa (2004). "Türkçe Enklitik Edatı "LA"", *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*. (20–26. 09. 2004). TDK Yay. Ankara, s.2157–2174.
- NALBANT ÖZKAN, Bilge (2007). "Moğalca-Türkçe Bir Enklitik (Ek-Edat) magat < mAt" *İnternational Journal of Central Asian Studies*, Volume 11/1, Seoul, :s. 37–51.
- NASKALİ, GÜRSOY, Emine (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*. TDK Yay. Ankara.
- NURMAHANOVA, Ä. N. (1971). *Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatkası*. Almatı.
- ORALTAY, Hasan; YÜCE, Nuri; PINAR, Saadet (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul.
- ÖNER, Mustafa (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. TDK Yay. Ankara.
- _____ (1999). "Türkçede Edatlı İsim Çekimi", *Türk Dili*, Ocak, s.565.
- _____ (1999). "Edatların 'Karşılaştırma' ve 'Sınırlandırma' Bağlantıları", *TDAY-Belleten, 1999/I-II*, Ankara, s. 147–157.
- ÖNLER; Zafer (1996). "Türkçede LA Zarf Eki". *Uluslar arası Türk Dili Kongresi, 1992, Bildiriler*. TDK Yay. Ankara.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (1994). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. TDK Yay. Ankara.
- _____ (2007). "Özbek Türkçesinde Gına Morfemi". *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, (24–29 Eylül 2000). Ankara.
- Redhouse , İngilizce Türkçe Redhouse Sözlüğü*, 17. baskı, İstanbul, 1990.
- RÄSÄNEN Martti (1957). *Materialen zur Morphologie der Türksprachen Sprachen*, Helsinki.
- ŞAHİN, Erdal (2009). "Tatar Türkçesinde uk/ük Kuvvetlendirme Edatı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı:180, s.203–215.
- TEMİR, Ahmet (1946). "Uygurca Ançulayu ve Altay Dillerinde Ançu Sözü Hakkında", *Türk Dili-Belleten*, seri: III, sayı. 6–7 (Mart), s. 569–585.
- TULUM Mertol (1993). "–La / -Le Ekine Dair", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt: XXVI, İstanbul, s.157–164.
- ÜSTÜNER, Ahat (2003). *Türkçede Pekiştirme, Elazığ*.
- VARDAR Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

